

Jolanta Grotowska-Leder

Uniwersytet Łódzki

WPROWADZENIE

WYBRANE WSPÓŁCZESNE PROBLEMY SPOŁECZNE I ICH ROZWIĄZYWANIE

W życiu każdej zorganizowanej ludzkiej zbiorowości – w rodzinie, w grupie rówieśniczej, w złożonych, nowoczesnych społeczeństwach – nieustannie występują trudności naruszające codzienną równowagę i harmonię stosunków między ludźmi. Zjawiska te mają charakter naturalny, gdy są warunkowane działaniem sił natury (np. klęski żywiołowe) i charakter społeczny, gdy wynikają z rozmaitych zakłóceń organizacji życia zbiorowego (np. bezrobocie). Rozdzielenie doświadczanych przez struktury społeczne problemów na „naturalne” i „społeczne” nie jest jednoznaczne, bo poważne kłopoty w życiu zbiorowym związane z działaniem sił natury nie dzieją się bez udziału człowieka, bywają także konsekwencją zbiorowego zaniedbania, nierzadko wynikającego z nieumiejętności przewidywania pewnych zdarzeń, ale częściej z blokadą, niedostatkami środków, którymi dysponuje zbiorowość (por. Frieske, Poławski 1996). Źródła zjawisk niepożądanych w życiu zbiorowości, określanymi problemami społecznymi, są skutkiem rozwoju cywilizacyjnego, który wprawdzie ułatwia człowiekowi życie, powodując jego lepsze przystosowanie do otoczenia, ale jest także źródłem różnych utrudnień i kłopotów życiowych człowieka jako członka różnych grup i zbiorowości społecznych, a w ujęciu skrajnym – deformuje nawet życie jednostkowe i degraduje człowieka w różnych sferach. Przykładem są skutki komputeryzacji życia dla zdrowia człowieka i dla jego relacji z innymi ludźmi. Współczesna dynamika życia społecznego wyraźnie sprzyja nasileniu różnych deformacji społecznych i w społeczeństwach późnej nowoczesności ma miejsce takie nagromadzenie niekorzystnych zjawisk – starych i nowych – że zyskało powszechną akceptację ich określanie „społeczeństwa ryzyka”.

Pojęcie problemu społecznego, jak wiele innych kategorii społecznych, jest niejednoznaczne. Dowodzą tego analizy zjawiska w różnych paradygmatach:

strukturalnym, funkcjonalnym, obiektywistycznym czy subiektywistycznym. Natomiast mniej dyskusyjne są najważniejsze cechy kategorii, które syntetyzują jej rozumienie. Po pierwsze wskazuje się na jej aspekt aksjo-normatywny. Problemy społeczne obejmują sytuacje, które cechuje rozbieżność między realnym światem, tym co jest, a oczekiwaniami wobec tego świata, tym jaki on być powinien w kontekście obowiązujących wartości i norm. W tym ujęciu problemy społeczne są zjawiskami niepożądanymi, w większym lub mniejszym stopniu zagrażającymi zbiorowości poprzez swoje destabilizujące działanie. Po wtóre, problem społeczny to zjawisko istniejące w świadomości znaczącej części uczestników życia zbiorowego, tzn. porusza dużą część członków zbiorowości, w populacji narasta wobec niego uczucie niepokoju, zagrożenia, sprzeciwu. Cechą dopełniającą ogólną charakterystykę tych zjawisk zarówno wówczas gdy mamy do czynienia z problemem socjalnym, jak i problemem etnicznym czy innym, jest określona wobec niego postawa członków zbiorowości. Spektrum reakcji społecznych na takie zjawiska niepożądane jest zróżnicowane – od postaw indyferentnych, cynicznych, fatalistycznych, religijnych i sentymentalnych do kompromistycznych, heroicznych czy oportunistycznych (por. Horton, Leslie 1974, Sztumski 1977). Istotnym kryterium problemu społecznego jest także określona reakcja społeczna, tzn. zbiorowe działanie, którego celem jest ograniczanie, rzadziej likwidacja, danego niekorzystnego zjawiska, jego przyczyn i skutków. Uznaje się bowiem, że trudności dezorganizujące życie społeczne można i należy przewyciężać.

Myślenie o życiu społecznym w kategoriach problemów społecznych jest powszechne zarówno w opinii publicznej, wśród ekspertów, do których należą badacze zjawisk społecznych, wśród nich socjologowie, jak i wśród działaczy społecznych. Refleksja nad problemami społecznymi ma w socjologii długą, utrwaloną tradycję, czego potwierdzeniem jest wydzielenie w ramach socjologii subdyscypliny socjologia problemów społecznych. Jej przedmiotem jest ujawnianie i diagnozowanie tych zjawisk oraz rozpoznawanie, stosowanie i ocena efektywności różnych sposobów przeciwdziałania im i ich rozwiązywania w ramach zbiorowości na różnych poziomach organizacji życia społecznego.

I choć nie jest łatwo identyfikować i ograniczać problemy społeczne, bo członkowie społeczeństwa różnią się poglądami dotyczącymi tego jako powinno wyglądać życie zbiorowe, szczególnie w okresach szybkich zmian społecznych, a zjawiska uznawane powszechnie za ważne problemy społeczne bywają z jakiegoś punktu widzenia dla grupy społecznej użyteczne. Np. bezrobocie dyscyplinuje pracowników, powoduje pracodawcom wypracowywać nadwyżki w postaci dodatkowych środków, które mogą oni przeznaczyć na tworzenie dodatkowych miejsc pracy. Zjawisko migracji, które oznacza odpływ bardziej lub mniej wykwalifikowanych zasobów pracy, często poprawia relacje między podażową a popytową stroną lokalnych i krajowych rynków pracy, likwidując

nadwyżki siły roboczej. Nadto, zjawiska problemowe w populacji są zmienne w czasie. Te, które były dokuczliwością zostają przewycięzone, a na ich miejsce pojawiają się nowe niepokojące sytuacje społeczne, angażujące znaczące grupy społeczne.

Przedłożony Czytelnikom niniejszy 38 tom *Folia Sociologica* dotyczy zarówno utrwalonych, jak i nowych niepokojących współczesnych zjawisk społecznych. Zeszyt obejmuje 13 tekstów o charakterze teoretyczno-empirycznym, zróżnicowanych ze względu na sposób ich analizy. Rozważania koncentrują się na charakterystyce tradycyjnych problemów społecznych, związanych ze starzeniem się społeczeństwa, z alkoholizmem, niedostosowaniem społecznym młodzieży, biernością społeczną, oraz relatywnie nowych jak stygmatyzacji biednych czy kształtowania się nowych form wspólnotowych. Lektura opracowania ujawnia także nowe sposoby analizy utrwalonych problemów społecznych, bogactwo zastosowanych metod i technik badawczych, które umożliwiły pogłębioną ich charakterystykę. Opracowanie cechuje ogromna różnorodność podjętych tematów, sposobów ich prezentacji i autorów.

Zwraca uwagę aplikacyjny charakter analiz. Czytelnik znajduje charakterystykę różnych, świadomie podejmowanych działań stanowiących bardziej lub mniej zinstytucjonalizowane, bardziej lub mniej spontaniczne reakcje na problemy społeczne, których celem jest zmiana sytuacji, rozpoznanych jako „problemowe”. I choć we współczesnych rozwiniętych społeczeństwach rozwiązywanie problemów społecznych polega zazwyczaj na powoływaniu specjalnych instytucji, zajmujących się eliminowaniem przyczyn i łagodzeniu społecznych skutków istnienia danego zjawiska, to istotnym dopełnieniem takich sformalizowanych, realizowanych przez profesjonalistów działań, są spontanicznie kształtujące się grupy społeczników.

Prezentowane w tomie teksty zawierają wątki teoretyczne stanowiące przegląd badań w obszarach określonych tematem poszukiwań, prowadzonych z zastosowaniem różnych koncepcji i podstaw metodologicznych. Rozważania dotyczą problemów mających swoją bogatą literaturę przedmiotu, np. starości, uzależnień od alkoholu, młodzieży doświadczającej w rodzinach deficytów społeczno-ekonomicznych czy klientów pomocy społecznej, ale zostały wzbogacone o aspekty nowe, rzadko stanowiące przedmiot studiów, nadto analizowane z zastosowaniem nowych podejść metodologicznych.

Treść tomu układa się w dwie wydzielone części. Pierwsza, która obejmuje dziewięć artykułów, dotyczy zjawisk społecznych stanowiących obszary problemowe współczesnego społeczeństwa polskiego zarówno tradycyjne, które są stałym elementem refleksji w ramach socjologii problemów społecznych, jak i nowe niepokojące sytuacje, które nasilają się i jako takie zaczynają niepokoić, ale nie są jeszcze typologizowane jako problemy społeczne. Druga część

prezentowanych w tomie analiz ma walory aplikacyjne. Składają się na nią cztery teksty, których treścią jest charakterystyka sposobów rozwiązywania problemów społecznych: w skali globalnej, lokalnej i w pracy indywidualnej z klientem.

Tom otwiera artykuł Marka Niezabitowskiego zatytułowany *Relacje społeczne ludzi starszych w środowisku zamieszkania – aspekty teoretyczne i empiryczne*, w którym autor wykorzystując wyniki dwóch dużych projektów badawczych zrealizowanych w kilku miastach śląskich (projekt Polsenior i projekt realizowany w osiedlu patronackim Zandka w Zabrze), koncentruje uwagę na istotnych problemach starzejących się Polaków, tzn. na przestrzennych aspektach kształtowania się ich relacji społecznych. Autor dowodzi, że seniorzy dostrzegając i podkreślając znaczenie sąsiedztwa, które obok rodziny jest dla nich ważnym źródłem wsparcia w trudnych sytuacjach życiowych, doświadczają nierzadko izolacji w swoim środowisku zamieszkania. Bogate odniesienia literaturowe analiz, które stanowią wyniki badań psychologicznych, gerontologicznych i epidemiologicznych, ujawniają, że silnymi predyktorami jakości życia w wieku starszym są relacje z rodziną i przyjaciółmi.

Rozważania Marcjanny Nózki dotyczą form pomocy młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym. Na podkreślenie zasługuje zarówno temat, jak przede wszystkim ważny dla praktyki pracy socjalnej kontekst analiz. Autorka w artykule pt. *Formy wsparcia młodzieży zagrożonej wykluczeniem społecznym w kontekście jej samooceny i motywacji* ujawnia, że młodzież doświadczająca kumulacji różnych problemów: socjalnych, szkolnych, rodzinnych, nierzadko także naruszając normy prawne, przejawia postawy, które mogą stanowić bariery w osiąganiu pozytywnych efektów w pracy socjalnej z tą grupą młodzieży, m.in. wysoki poziom samoakceptacji i względny optymizm, przekonanie o własnej atrakcyjności na rynku pracy, pomimo braku kwalifikacji i doświadczenia w pracy, oraz brak zainteresowania kształceniem i aktywnością w kierunku zmiany swojej sytuacji życiowej.

Nowym, obiecującym nurtem analizy problemów społecznych podjętych w tomie jest perspektywa stygmatyzacji zastosowana w badaniu mechanizmów wykluczenia społecznego. W artykule Iwony Kudlińskiej pt. *Stygmatyzacja społeczna jako perspektywa teoretyczna – badawcza (na przykładzie badań nad stygmatyzacją ludzi biednych)* czytelnik znajduje wnikliwe, bogato dokumentowane, rozważania teoretyczne nad stygmatyzacją społeczną, które – co warto podkreślić - nie mają jak dotąd tradycji w socjologii polskiej, oraz wyniki jej badań wśród klientek pomocy społecznej. Rezultaty pogłębionych analiz nad doświadczaniem stygmatyzacji w związku z byciem zasiłkobiorcą pomocy społecznej, m.in. odczuwanie wstydu, upokorzenia i radzenia sobie ze stygmatyzacją, dowodzą, że włączenie perspektywy stygmatyzacji do badań i refleksji socjologicznej nad współczesnym ubóstwem wzbogaca wiedzę na

temat funkcjonowania ludzi zmarginalizowanych w sytuacji deficytów socjalnych.

Także kolejny tekst, autorstwa Andrzeja Kacprzaka pt. *Międzypokoleniowa transmisja alkoholizmu (na podstawie narracji trzeźwiejących alkoholików)*, ujawnia walory odmiennego niż powszechnie stosowane podejścia do analizy problemu społecznego, który ma swoją bogatą literaturę przedmiotu. Tematem rozważań jest problem dziedziczenia patologicznych wzorów spożywania napojów alkoholowych w rodzinach trzeźwiejących alkoholików. Autor bardziej ujawnia nowe aspekty zjawiska niż w pełni je charakteryzuje. Zastosowanie w badaniu alkoholizmu dwóch perspektyw: międzypokoleniowej i biograficznej poprzez wykorzystanie metody wywiadu biograficznego w rozmowach z alkoholikami, którzy poddali się terapii, jest pogłębieniem wiedzy na temat doświadczania alkoholizmu.

Współczesna, dynamicznie zmieniająca się rzeczywistość społeczna, obejmuje nowe zjawiska, które wymagają pogłębionej diagnozy z zastosowaniem różnych podejść. Należy do nich m.in. problem dezaktualizacji kompetencji w Polsce w okresie ostatnich 20 lat jako rezultat zmian społeczno-ekonomicznych po 1989 r. i akcesji Polski do UE. Temat inicjuje Elżbieta Kolasińska w artykule pt. *Kompetencje a rynek pracy i struktura społeczna*. Autorka podkreśla, że kompetencje, jako cenny kapitał aktorów społecznych na rynku pracy i mechanizm ich alokacji w strukturze społecznej, są kluczowym zasobem zarówno jednostek, jak również instytucji, regionów i krajów, ponieważ przyczyniają się do ich konkurencyjności i rozwoju. Autorka podkreśla, że dynamika zmian społecznych wymaga ciągłego rozwoju kompetencji. Rozważania obejmują także interesujące uporządkowanie wiedzy na temat kompetencji poprzez wskazanie różnych sposobów ich rozumienia oraz ujawnione ich typy.

Liczne badania dowodzą, że poziom aktywności obywatelskiej wśród współczesnych Polaków nie jest satysfakcjonujący. Ciekawą perspektywę w analizie zjawiska proponuje Borys Martela w artykule pt. *Aktywność obywatelska w ramach inicjatyw nieformalnych. Przyczynek do refleksji*. Autor zauważa, że w badaniach społeczeństwa obywatelskiego dominuje problematyka funkcjonowania stowarzyszeń oraz fundacji, co rodzi wrażenie, że to właśnie formalne organizacje pozarządowe są emanacją obywatelskiej aktywności. Nie dostrzega się natomiast ważnego obszaru aktywności obywatelskiej, która przejawia się w formie nieformalnych inicjatyw obywatelskich, stanowiących na ogół reakcje na różne, w tym niepokojące, zjawiska i sytuacje społeczne. W ten sposób nie doszacowuje się skali społecznikowskiej aktywności Polaków, która może stanowić jedno z istotnych wyjaśnień ich małego zaangażowania w działania sformalizowane. Autor ujawnia, że pozainstytucjonalnej działalności obywatelskiej nie poświęcono dotąd wystarczająco dużo uwagi w literaturze przedmiotu, prawdopodobnie dlatego, że jest etapem przejściowym, po którym

zwykle ma miejsce sformalizowanie działalności. Poddane analizie przykłady takich zachowań obywatelskich dowodzą, że część aktywnych grup społecznych wybiera działalność nieformalną celowo – bo jest wystarczająca do osiągnięcia stawianych sobie celów, a bywa, że z powodów kontestacji aktywności w organizacjach sformalizowanych. Czytelnik ma także okazję zapoznać się w artykule z dzisiejszym stanem dyskusji nad rozumieniem kategorii społeczeństwo obywatelskie. Rozważania nad aktywnością społeczną Polaków kontynuuje Monika Mularska-Kucharek w artykule pt. *Podmiotowość mieszkańców Łodzi i jej uwarunkowania*, który jest komunikatem z badań przeprowadzonych w 2010 roku na blisko 500-osobowej, reprezentatywnej próbie dorosłych mieszkańców miasta. W czasach rozwoju demokracji zyskuje na znaczeniu postulat pozostawiania inicjatyw społecznych i politycznych w rękach obywateli. Rezultaty analiz dowodzą, że współczesnych Łódzian cechuje niskie poczucie podmiotowości, nie jest jeszcze w pełni wykształcone przekonanie, że każdy obywatel może być podmiotem, od którego wiele zależy. Autorka rekapitułuje, że przed realizatorami programów aktywizacji społeczności lokalnych stoi zatem ważne zadanie kreowania, poprzez organizowanie i prowadzenie szkoleń, lokalnych liderów, pracowników organizacji pozarządowych i instytucji publicznych, którzy przyczyniają się do wzmocnienia działania lokalnych grup obywatelskich, budowania tożsamości wspólnot lokalnych i kształtowania wśród mieszkańców miasta ich poczucia podmiotowości.

Nowy obszar w refleksji nad niepokojącymi współczesnymi zjawiskami prezentuje także Anna Bujala, która w artykule pt. *Czy wspólnota wirtualna jest wspólnotą?* poszukuje odpowiedzi na pytanie, czy zbiorowości internetowe mają cechy wspólnot w tradycyjnym i nowym rozumieniu tej kategorii. Interesujący przegląd klasycznych i współczesnych koncepcji wspólnoty poprzez ujawnienie różnych kryteriów i aspektów wspólnotowości, wykorzystuje dla sformułowania tezy o kształtowaniu się nowego typu wspólnot wśród osób korzystających z Internetu.

Rozważania nad współczesnymi problemami w społeczeństwie polskim zamyka artykuł Marcina Pierzchały pt. *Społeczne kryteria polskości a problem włączania obcokrajowców do uczestnictwa w polskiej wspólnocie narodowej*, który dotyczy zagadnienia świadomości narodowej, zyskującej wyraźnie na znaczeniu w sytuacji wyraźnego nasilania się procesów migracyjnych w skali Polski, Europy i świata w ostatnich latach. Podjęty przez Autora temat kształtowania się społecznych kryteriów polskości w sytuacji wprawdzie ograniczonego, ale zwiększającego się napływu cudzoziemców do Polski, także z odmiennych obszarów kulturowych, w części pierwszej rozważań dotyczy redefinicji instytucji obywatelstwa kształtującego się w toku europejskiej debaty koncentrującej się na dylematach przynależności do narodu i państwa oraz

zagadnienia związane z napływem do Polski społeczności imigranckich. Natomiast druga część artykułu poświęcona została charakterystyce i ocenie społecznych kryteriów polskości. Autor dowodzi dyskusyjności stosowanych wskaźników autoidentyfikacji w kontekście włączania obcokrajowców do uczestnictwa w polskiej wspólnocie narodowej i podkreśla, że stosunek Polaków do obecności w Polsce obcokrajowców i ich włączania do uczestnictwa we wspólnocie narodowej jest ważnym czynnikiem określającym proces integracji tych grup w ramach państwa polskiego. Stopień otwartości lub zamykania się (ekskluzywizmu) społeczeństwa polskiego, który określają warunki, jakie cudzoziemiec musi spełnić, aby przynależeć do polskiej wspólnoty narodowej, umożliwia pełne, częściowe, a bywa, że zasadniczo ogranicza przejście od stanu obcości do stanu swojskości etnicznej.

Cztery artykuły stanowiące treść drugiej części tomu, opracowane przez uznanych badaczy zjawisk w zakresie polskiej polityki społecznej, dotyczą różnych sposobów rozwiązywania współczesnych problemów społecznych. Wspólną cechą rozważań w tej części analiz są mniej znane w pracy socjalnej strategie, akcentujące jakość życia i aktywność adresatów działań pomocowych oraz ich zintegrowanie w ramach społeczności. Lucjan Miś w artykule pt. *Praca socjalna skoncentrowana na rozwiązaniach jako narzędzie inkluzji społecznej* ujawnia wartość Krótkoterminowej Terapii Skoncentrowanej na Rozwiązaniach (KTSR) dla pracy socjalnej wśród osób chorych psychicznie. Badania ewaluacyjne nad zastosowaniem KTSR prowadzone w bardzo różnych środowiskach (zakłady resocjalizacyjne, szkoły, szpitale psychiatryczne, uczelnie itp.) pokazują dużą skuteczność tej formy pracy z klientami. Autor konkluduje, że zebrane wyniki badań upoważniają do włączenia KTSR w działania pracowników socjalnych wobec różnych kategorii klientów, także osób uzależnionych, bezrobotnych i z problemami zachowania. Natomiast Krystyna Faliszek i Ewa Leśniak-Berek w artykule *Społeczność lokalna wobec problemu wykluczenia społecznego – organizowanie pomocy dla samopomocy* dowodzą, że pomoc społeczna w skali lokalnej (w gminach) stanęła w obliczu nowych wyzwań, które wymagają nowych rozwiązań dla przewycięzania zjawisk wykluczenia społecznego w społecznościach lokalnych. Autorki koncentrują uwagę na działaniach mających na celu rewitalizację i integrację społeczności lokalnych, które doświadczają problemu wykluczenia społecznego podkreślając, że nowe sposoby działania ukierunkowane są na pomoc głównie tym, którzy jej poszukują, tzn. mają choćby szczątkową motywację do zmiany własnego położenia. Walorem aplikacyjnym opracowania jest analiza i prezentacja dobrych praktyk w tym zakresie realizowanych w województwie śląskim.

Dwa ostatnie artykuły – Marii Gagackiej i Agaty Wesołowskiej – dotyczą działań pomocowych jako istotnych elementów strategii rozwiązywania problemów społecznych w kontekście sieci wsparcia. Pierwszy z tekstów nt.

Rola sieci wsparcia w kreowaniu polityki obywatelskiej w skali lokalnej prezentuje znaczenie przypisywane sieciom wsparcia w różnych modelach polityki społecznej oraz możliwościom implementacji tych modeli w praktyce rozwiązywania problemów społecznych w mikroskali. Autorka dowodzi, że znaczenie tych sieci wynika z faktu, iż w środowisku lokalnym ich zasoby zakumulowane są w grupach nieformalnych i strukturach formalnych typu: organizacje społeczne oraz inne lokalne instytucje, które są obszarem aktywności lokalnych zbiorowości. Z kolei Autorka artykułu pt. *System doradztwa zawodowego jako sieć wsparcia w profesjonalnym otoczeniu człowieka*, omawia funkcje doradztwa zawodowego, metody i narzędzia pracy doradców zawodowych, modele działalności doradczej, oraz zasadnicze założenia poradnictwa interdyscyplinarnego. Ujawnia także relacje pomiędzy doradztwem a mentoringiem i coachingiem kariery.

Zawartość tomu zamyka recenzja książki dwóch brytyjskich autorek Carol Leathwood i Barbary Read pt. *Gender and the Changing Face of Higher Education. A Feminized Future?*, której treść w interesujący i wnikliwy sposób przedstawiła Agnieszka Dziedziczak-Foltyn.

Niekwestionowanym walorem opracowania są jego autorzy. To w większości młodzi naukowcy, pracownicy i doktoranci związani z różnymi uznanymi ośrodkami akademickimi. Ich analizy naukowe, indywidualne pomysły i koncepcje badawcze stanowią nierzadko podstawy empiryczne ich rozpraw doktorskich, a dowodzą ich ciekawości świata i dojrzałości warsztatu naukowego. Proponując nowe podejście w badaniach niepokojących współczesnych zjawisk wzbogacają wiedzę na temat ich rozwiązywania i praktycznych działań w tym obszarze.

Bibliografia

- Frieske K., Poławski P. (1996), *Opieka i kontrola*, Warszawa: Interart.
- Horton P.B., Gerard R.L. (1974), *The Sociology of Social Problems*, New York: Englewood Cliffs.
- Sztumski J. (1977), *Problem społeczny jako przedmiot badań socjologii*, „Studia Socjologiczne”, nr 3.